

J. KAROSAS

FILOSOFIJOS STATUSAS

Anglų mąstytojas A. Šaftsberis 1709 m. išleistame dialoge „Moralistai“ apie savo meto filosofus rašė: „Žodis „idiotės“ — žmogus, neišmanantis gyvenimo reikalų,— ankstesniais laikais buvo žodžio „filosofas“ priešybė, o dabar jis dažniausiai reiškia tik filosofą ir nieko daugiau“¹. Nors nuo to laiko praėjo apie du šimtus metų, bet ir šiandien, matyt, būtų per drąsu tvirtinti, kad šie filosofo ausiai nemalonūs žodžiai visiškai prarado prasmę. Filosofija taip užsiėmusi savais reikalais, taip toli nuėjusi į grynos minties platybes, kad net ir mokslo žmogui, specialiai neišsigilinusiam į filosofinių tyrinėjimų subtilybes, sunku suprasti, kuo gi užsiima filosofija ir kam ji apskritai reikalinga. Tiesa, neretai esama ir slaptos pagarbos filosofijai kaip tik dėl to, kad net ir išlavin-tam protui tiesiog neįmanoma jos suprasti, ir ji lieka iš esmės paslap-timi. O paslaptis, kaip žinoma, kelia ne tik baimę, bet ir pagarbą, nes tikima, kad šioje paslapyje slypinti vos ne visų įmanomų problemų iš-aiškinimo potenciala.

Filosofijos paskirties, jos statuso klausimas šiandien iškyla ne tik egzoteriniu, bet ir ezoteriniu aspektu — patys filosofai nesiliauja klaus-ti: kas tu esi, filosofija, ir ką tu gali? Bonos universiteto profesorius Jurgenas Rėgė yra sudaręs įdomią bibliografiją, kuri rodo, kad vien 1945—1977 metais Vakaruose paskelbti 692 darbai, skirti filosofijos statu-so problemai². Nemaža tokios tematikos darbų esama ir pas mus.

Toks didelis dėmesys savo pačios esmei aiškinti labai išskiria filoso-fiją iš viso šiuolaikinio mokslo, kuris tyrinėja daugiausia vienus ar kitus objektyvios tikrovės reiškinius. Antra vertus, pernelyg dažnai ir plačiai svarstomas filosofijos statuso klausimas anaiptol nėra jos norma-lios būklės požymis. Greičiau priešingai, tai patologinės situacijos filoso-fijoje požymis, rodantis, kad ji serga nepilnavertiškumo kompleksu ir siekia kaip nors išsigydyti. Todėl dabartiniame vadinamosios mokslo ir technikos revoliucijos amžiuje, kai pragmatinis technicizmas išsikovoja vyraujančią poziciją, intensyviai ieškoma kokios nors patikimesnės už-

¹ Шэфтсберу. Эстетические опыты.— М., 1975.— С. 233.

² Žr.: Regge J. Bibliographie-Rolle und Funktion der Philosophie // Wozu Philo-sophie? — Berlin; New York, 1978.— S. 356—388.

uovėjos, kurioje filosofija galėtų prisiglausti. Ne visi tokios užuovėjos ieškotojai vienodai atsparūs ir optimistiški: ne vienas jų kapituliuoja, tardamas, kad šiuolaikinė techniškai išsivysčiusi visuomenė bei ją atitinkantis mąstymas pagimdo filosofijos eros pabaigą³. Tiesa, tokių teoretikų, skelbiančių savo veiklos srities mirtį, šiandien ne taip jau dažnai pasitaiko. Matyt, jau vien dėl to, kad mirties nuosprendžio filosofijai paskelbimas tolygus ir tokio nuosprendžio pačiam sau, kaip filosofui, paskelbimui. O juk nedaugelis iš filosofų, matyt, nenori gyventi ir netgi gyventi kiek galint geriau.

Tikriausia, nesuklysimė sakydami, kad mūsų stebimas filosofijos statuso bei jos išlikimo problematiškumas — tai savotiškas aidas naujųjų amžių epochos, sukūrusios šiuolaikinio eksperimentinio mokslo pagrindus ir labai apkarpiusios filosofinių tyrinėjimų regiono ribas. Naujieji amžiai, nepaprastai išaukštinę gamtamokslinį mąstymą ir tvirtai užkėlę jį ant objektyvistinio pjedestalo, tuo pat metu paruošė dirvą ir gamtamokslinio mąstymo generalizacijos nuvainikavimui, kuri visiškai nesimaskuodamas pradėjo I. Kantas. Esminis I. Kanto filosofijos rezultatas, šiaip ar taip, yra tas, kad čia, greta gnoseologinės žiūros, iškyla normatyvinė žiūra — praktinis protas, kuris yra autonomiškas ir kuris negali būti paaikšintas pažintiniu arba teoriniu protu. Taigi tikrovė suskaldoma į dvi dalis, ir tuo pakertamos tikrovės, kaip universumo, sampratos šaknys. Vieninga, objektyvistiškai orientuota filosofija, savo tradiciją semianti net iš antikos laikų, pasirodo esanti nepakankama, jei tik protas siekia reflektuoti ne esamybės, o privalomybės, t. y. žmonių gyvenimo, regioną. Dar daugiau, I. Kantas pripažįsta, kad kelias, kuriuo filosofinis mąstymas galįs patekti į metafizinę, grynojo proto problematiką, einąs per žmogiškąjį pasaulį. Taip buvo suduotas pirmasis skaudus smūgis universalistinėms gamtamokslinio mąstymo pretenzijoms, leidusioms naujųjų laikų filosofams tarti, kad socialinę tikrovę galima ir būtina aiškinti tais pačiais metodais, kaip ir gamtą. Susidaro prielaidos, greta monopolį turėjusios natūralistinės žiūros, gimti naujai — hoministinei, sužmogintai filosofinei žiūrai.

Kaip tik tokią žiūrą ir ima vis ryžtingiau propaguoti pokantinė filosofija, pripažindama žmonių gyvenimo specifiką, o jų veiklą — tikslingą, laisvą bei protingą. Vieni visą šią specifiką laiko tiesiog konstatuojamam dalykui, kuri, kaip egzistuojantį savaime, grindžia juo pačiu. Pavyzdžiui, G. Hėgelis žvelgia į istoriją kaip į vis didėjančią protingumo procesą. Istorinė protingumo plėtra, nuo kurios galų gale priklauso visos civilizacijos raida, jam yra nuasmeninta ir visiškai savarankiška. Žodžiu, istorinis protingumas G. Hėgeliui — tai nuo realaus žmogaus

³ Pavyzdžiui, M. Heidegeris sako, kad filosofijos baigtis „pasirodo kaip kryptinga mokslinio techninio pasaulio sąranga ir kaip tokį pasaulį atitinkanti visuomeninė santvarka. Filosofijos pabaiga reiškia Vakarų Europos mąstymu pagrįstos civilizacijos pradžią“ (*Heidegger M. Das Ende der Philosophie und die Aufgabe des Denkens.* — Tübingen, 1969. — S. 65).

proto atplėstas dvasingumas arba grynios idėjos raida. Dėl to jo istorijos filosofija teisėtai vadinama idealistine.

Kiti filosofai į tokį istorijos aiškinimo būdą žiūri kaip į spekuliatyvų ir niekaip nesiderinantį su pozityviu žinojimu, t. y. gamtamokslinė žiūra. Todėl, kai kurie iš jų, pvz., O. Kontas siūlo kuo griežčiausiai atsiriboti nuo tokio spekuliatyvumo ir visuomenę aiškinti tik kaip atskirą gamtinės tikrovės atvejį, t. y. traktuoti ją natūralistiškai arba pozityvistiskai. Bet juk tuo ignoruojama socialinio gyvenimo specifika.

K. Marksas iš pat pradžių atsisako natūralizmo ir eina G. Hėgelio pradėtu keliu, tik atmeta jo idealizmą: antžmogiškas protingumas K. Markso filosofijoje atremiamas į praktiką. Aštuntojoje tezėje apie L. Fojerbachą sakoma: „Visuomenės gyvenimas iš esmės yra *praktinis*. Visas misterijas, kurios teoriją veda į misticismą, racionaliai išsprendžia žmogaus praktika ir šios praktikos supratimas“⁴. O vienuoliktoje tezėje priduriama: „Filosofai tik įvairiai *aiškino* pasaulį, o uždavinys yra jį *pakeisti*“⁵.

Taigi K. Marksui filosofija — pirmiausia praktikos filosofija. Kadan gi praktika — tai įrankiais paremta visuomeninio pobūdžio veikla, tai suprantama, kad K. Markso filosofijos koncepcija yra socialinė⁶. Kaip tik šiai žmogiškajai praktikos problematikai nagrinėti K. Marksas skiria visus svarbiausius savo filosofinius veikalus. Net jau jo daktarinėje disertacijoje, kurioje lyginama Demokrito ir Epikūro natūrfilosofija, prasismelkia požiūris, kad filosofija negali tenkintis vien mokslų refleksijos funkcija, o turi būti aktualizuota žmonių savimonėje ir išeiti pati už savęs — į realųjį pasaulį. Praktiką K. Marksas padaro savo filosofijos alfa ir omega, šituo žingsniu jis radikaliai nutraukia ryšius su natūralizmu ir idealizmu, pasukdamas į iki tol nežinotą praktinės filosofijos kelią.

Savaime suprantama, naujas filosofijos išeities taškas, į kurį atsiremia K. Marksas, negali kardinaliai nepakeisti pačios filosofijos statuso sampratos. Filosofas nuo dabar jau negali pretenduoti į tokias tiesas, kurias pasiekia tik savo jėgomis. Visos filosofinės tiesos tiesiogiai priklauso nuo konkretaus praktinio, materialinio visuomenės gyvenimo. Kitaip tariant, tos tiesos negali būti vienaip ar kitaip nepažymėtos esamos socialinės istorinės tikrovės ženklu. Taigi esminiu marksistinių filosofinių svarstymų parametru tampa praktikos matmuo ir nuo jo neatskiriamas socialinis istorinis, arba žmogiškasis, aspektas. Šis matmuo tampa ir metodologiniu orientyru aiškinant praeities filosofiją bei jos istorinę sklaidą.

⁴ *Marksas K., Engelsas F.* Vokiečių ideologija.— V., 1974.— P. 464.

⁵ Ten pat.— P. 465.

⁶ Apibūdindamas K. Markso filosofiją kaip praktikos filosofiją, VFR filosofas M. Rydelis rašo: „Pasaulio pakeitimas, kaip mokslo ir gamybos tikslas, nuo šiol tampa ne filosofinės teorijos, o revoliucinės politikos ir socialinio mokslo — politinės ekonomijos kritikos — reikalu“ (*Riedel M.* Philosophieren nach dem „Ende der Philosophie“? // *Wozu Philosophie?* — S. 261).

(Beje, tokios metodologinės orientacijos vaisingumą filosofijos istorijos tyrinėjime pakankamai solidžiai įrodė A. Lozuraitis monografijoje „Tiesa ir vertybė“, skirtoje antikinės filosofijos teoriniam ir praktiniam aspektui nagrinėti. Bene pirmą kartą marksistinėje literatūroje antikos filosofija čia išnyra netradicinėje šviesoje — išryškėja tokios šios filosofijos ypatybės, kurių neįmanoma įžvelgti žiūrint į antikos filosofiją vien gnoseologiškai. Tuo pat metu A. Lozuraitis išryškina ir marksistinės filosofijos socialinės koncepcijos kontūrus. Galima tik pridurti, kad praktikos parametras bei su juo tiesiogiai susijęs socialinis istorinis filosofijos, kaip ir visos kultūros, nagrinėjimo matmuo leidžia naujai pažvelgti ir į kitas filosofijos raidos pakopas. Atmeskime šį matmenį, ir didžiule mįsle liks visa viduramžių filosofija, kuri, būdama ištiesai sakralizuota, vien gnoseologiškai žiūrint, yra ganėtinai skurdi, jeigu ją lyginame su antika.)

Taigi marksistinės filosofinės žiūros naujumas, matyt, pirmiausia tas, kad ji nesitenkina vien gnoseologiniu kriterijumi, o į pirmąją vietą iškelia iki tol filosofijoje beveik nežinomą socialinį (praktikos) parametą. Tikriausiai šis parametras, o ne vien filosofijos žiūros universalumas neleidžia marksistinę filosofiją laikyti mokslu tradicine, t. y. gamtamoksline šio žodžio prasme. Jis atima iš filosofijos ir jos universalistinį statusą, kuris darė filosofiją išdidžią ir iš aukšto žiūrinčią į žmonių gyvenimo tikrovę. „Vadinasi, ten, kur baigiasi spekuliatyvinis mąstymas — tikrajame gyvenime, — ten tik ir prasideda tikros, pozityvus mokslas, praktinės žmonių veiklos, praktinio jų vystymosi proceso vaizdavimas. Baigiasi frazės apie sąmonę, ir jų vietą turi užimti tikrasis pažinimas. Tikrovės vaizdavimas atima iš savarankiškosios filosofijos jos gyvybinę aplinką“⁷. Taigi nėra jokios abejonės, kad marksizmo filosofija — praktikos filosofija.

K. Markso filosofiją žinančiam žmogui ši išvada — tiesiog elementari, tapusi vos ne banalia tiesa. Tačiau viena, iš pirmo žvilgsnio truputį paradoksali, bet visiškai reali aplinkybė rodo, jog kalba apie socialinę marksistinės filosofijos koncepciją ne tik kad nėra beprasme — ji netgi pakankamai aktuali. Paėmę į rankas bet kurį marksistinės filosofijos vadovėlį, jame randame negailestingą marksistinės filosofijos suparce-liavimą į dvi filosofijas: dialektinį materializmą (bendrąją filosofiją) ir istorinį materializmą (specialiąją, arba visuomenės, filosofiją). Pirmoji, aišku, laikoma aukštesnio rango vien dėl to, kad formuluoja bendruosius visos tikrovės mokslinio tyrimo principus, o antroji — tik tikrovės dalies — žmonių gyvenimo tyrinėjimo bendruosius principus. Negana to, pripažįstama, kad istorinis materializmas — tai tik specialus dialektinio materializmo principų realizavimo variantas: materialistinės dialektikos principai pritaikomi visuomenės istorijai tyrinėti. Tiesa, kai kalbama apie materialistinės dialektikos susiformavimą, tai pripažįstama, kad kol materialistiškai nebuvo aiškinama istorija, tol nebuvo galimas

⁷ *Marksas K., Engelsas F.* Vokiečių ideologija. — P. 21.

ir dialektinis materializmas. Žodžiu, šitaip konstruojant marksistinės filosofijos struktūrą, t. y. laikant dialektinį materializmą pirmąja filosofija, arba metafizika, neišvengiamai tenka operuoti K. Markso filosofine praktikos koncepcija, o po to šią koncepciją sukurti antroje — socialinės filosofijos — dalyje. Suprantama, kad tokį marksistinės filosofijos rekonstravimo kelią sunku vadinti logiškai nuosekliu — jame slypi plačiai žinomas *petitio principii*: įrodant operuojama tuo, kas vėliau pats tampa įrodinėjimo objektu. Tačiau vien tuo sunkumai nesibaigia. Konstruojant dialektinį materializmą, t. y. „pirmąją marksistinę filosofiją“, vadovaujamas ne tik praktikos požiūriu (kaip savaime suprantamu ir priimamu), bet ir atsiremiamą į tam tikrus gamtos mokslų laimėjimus. Paprastai čia operuojama gamtotyros atradimais, kurie iš esmės buvo padaryti po to, kai K. Marksas sukūrė savo socialinės filosofijos koncepciją, vadinasi, kurdamas ją, pasiremti tais atradimais jokiū būdu jis negalėjo. Taigi šiuo atveju norom nenorom tenka pripažinti K. Markso aiškiaregystę ir tarti, kad jis gamtotyroje išvelgė tai, ko joje dar faktiškai nebuvo. Įrodinėti netenka, kad aiškiaregystės priskyrimas didžiajam praktikos filosofui K. Marksui visai nepamatuotas. (Kaip žinoma, XIX a. vidurio gamtotyros laimėjimus kiek vėliau dialektiškai materialistiškai įprasmino F. Engelsas „Gamtos dialektikoje“ ir „Anti-Diuringe“.)

Taigi marksistinės filosofijos suskaldymas į dvi dalis ir „antrosios filosofijos“ — marksistinės bendrosios socialinės teorijos — kūrimas „pirmosios filosofijos“ — dialektinio materializmo — metodologiniu pagrindu, tapęs mūsų akademinės filosofijos tradicija, matyt, gali būti traktuojamas kaip ėjimas prie K. Markso filosofijos lyg ir iš kito galo. Tuo pat metu tai reiškia ir tam tikrą marksistinės filosofijos esminio parametro — praktikos — ignoravimą, vadinasi, užsimojama aiškinti visą tikrovę (gamtą ir visuomenę) tik gamtamoksliniu būdu. Šiuo atveju, matyt, galima klausti, ar tokiu keliu einant į marksistinę filosofiją nejučiomis nėra sugražinamas natūralistinio materializmo požiūris, nuo kurio K. Marksas kuo aiškiausiai atsiriboja jau „Tezėse apie Fojerbachą“?

Vadinasi, dabartinėje mūsų akademinėje filosofijoje susidariusi pakankamai įdomi situacija: tai, kas K. Marksui sudarė jo filosofijos struktūros kertinius komponentus, — žmogus, jo praktika, kultūra, socialinės problemos apskritai, — tampa lyg ir antraeilium dalyku. Į pirmą vietą čia iškyla gnoseologinės problemos, t. y. tradiciniai natūralistiškai orientuoto pozityvizmo klausimai. Taip marksistinėje filosofijoje gimsta net ir santykio tarp bendrosios ir socialinės filosofijos problema, kurią norima išrišti tik tikint visagale grynai mokslinės filosofinės žiūros jėga.

Situacija, susidarius mūsų akademinėje filosofijoje, t. y. aiškus šios filosofijos gnoseologizavimas, suponuoja ir dar vieną problemą. Mat sugnoseologintą marksizmą labai sunku įkomponuoti į XX a. filosofijos kontekstą. Ypač tai ryšku šiandien, kai grynojo gnoseologizmo pradeda atsiskaidyti net ir pozityvistinė filosofija. Sakykime, net ir vadinamieji

kritiniai racionalistai, bene aiškiausiai atstovaujantys šiandien pozityvizmo tradiciją, dabar jau bando vienaip ar kitaip šlietis prie kultūrologinės problematikos, kurią, kaip žinoma, klasikinis pozityvizmas norėjo spręsti vien gamtamoksliskai. O ką kalbėti apie tokias šiuolaikinės filosofijos orientacijas, kaip hermeneutika, fenomenologija, supratumo sociologija ar egzistencializmas?! Matyt, sunku nugincyti tą faktą, kad visa šiuolaikinė filosofija yra hoministiškai orientuota ir šiuo atžvilgiu eina K. Markso nurodytu keliu, būdama aiški priešybė ikikantinei filosofijai.

Net ir prabėgom pažvelgus į dabartinę filosofiją, galima pastebėti, kad joje vis ryškiau atsisakoma traktuoti filosofinę žiūrą kaip gryną, nuo kultūros fono nepriklausomą dalyką. Todėl šiandien daugelį filosofų nemarksistų atbaido nuo marksizmo ne vien jo ideologinė programa, bet tradicinio grynojo gnoseologizmo, arba natūralizmo, reliktai bei vadinamosios žmogiškosios problematikos stoka. Kaip tik dėl šių dalykų jiems kyla toks marksizmo įvaizdis: tai labai senamadiška filosofija, gvildenanti klausimus, kurie buvo aktualūs prieš porą šimtų metų, bet kurių aktualumas šiandien jau esąs pakankamai abejotinas. Nesunku pastebėti, kad ir šiuo atveju vėlgi susiduriame su savotišku paradoksu: K. Markso filosofija, kuri pačia savo prigimtimi tiesiog augte suaugusi su praktikos matmeniu bei nuo jo neatskiriamomis žmogiškosiomis problemomis, kaltinama hominizmo stoka! Vadinasi, išryškinti esminį K. Markso filosofijos komponentą — socialinę šios filosofijos koncepciją — nepaprastai aktualu ir dėl to, kad teisingai suvoktume marksistinės filosofijos santykį su visa šiuolaikine filosofine kultūra.

Taigi marksistinei filosofijai siekiant išsiaiškinti savo statuso klausimą, visais atžvilgiais reikšminga jos struktūros problema. O pastarąją svarstant, būtina pripažinti, kad ši filosofija yra praktikos filosofija ir kad ji pati savo jėgomis ne daug ką tegali. Toks pripažinimas ir jo realizavimas marksistinės filosofijos struktūroje tapatus socialinio, arba hoministinio, parametro visiškam faktiškam įteisnimui šioje filosofijoje, t. y. įteisnimui tokio šios filosofijos matmens, kuris, palyginti net ir su labiausiai sukultūrintu natūralizmu, yra žymiai šiuolaikiškesnis ir pasižymi pirmiausia jau tuo privalumu, kad yra paties K. Markso sukurtas.